

V časopise najdeme množství informací o všesvazových a mezinárodních sociologických poradách, konferencích a sympoziích a recenze nových sociologických publikací. Redakce informuje čtenáře o výsledcích posouzení časopisu *Sociologičeskije issledovanija* na Vysoké stranické škole při ÚV KSSS (3/1976) a na čtenářské konferenci v Leningradě (1/1976).

Obsáhlé a pravidelné informace přináší časopis i o nových sociologických pracích. Například v druhém čísle jsou uvedeny sovětské sociologické práce publikované v letech 1974–1975 (73 titulů) a ve třetím čísle práce publikované v letech 1975–1976 (46 titulů). Významnou pomůckou pro čtenáře je přehled statí a článků uveřejněných v časopise *Sociologičeskije issledovanija* od jeho založení, tj. za období 1974–1976 (4/1976).

Zajímavá je rovněž informace o vypsání 1. všesvazového jubilejního konkursu prací mladých vědců v oblasti sociologického výzkumu, uveřejněná v třetím čísle časopisu. Zkušenosti z tohoto konkursu by bylo vhodné využít i u nás, jako jeden z možných způsobů stimulace vědecké aktivity našich mladých sociologů.

Časopis *Sociologičeskije issledovanija* významně vstoupil do procesu dalšího rozvoje marxistické sociologie nejen v Sovětském svazu, ale i v ostatních socialistických zemích. Stručná informace o obsahu loňského ročníku chce především upozornit na ty otázky a problémy, které jsou rovněž předmětem pozornosti našeho sociologického výzkumu. Čtenář zde mimo to nalezne řadu dalších informací, poznatků a zkušeností z bohaté sociologické činnosti v SSSR.

Antonín Stojan

V. V. Kortunov: Ideologie a politika. Boj idejí a evoluce ideologických koncepcí antikomunismu v letech 1950–1970

Praha, Svoboda 1977, 290 s.

V současném mezinárodním životě, kdy se rostoucí měrou prosazují leninské principy mírové koexistence, nabývá idea mírového soužití států s protikladným sociálně ekonomickým uspořádáním smluvně právních forem. Zároveň se mezinárodní vztahy naplňují novým obsahem. Síly, které v nich vystupují, se vztahují jedna k druhé nejen jako představitelky států ale v první řadě jako představitelky toho či onoho sociálně politického systému, prosazující svou třídní ideologii. Na první místo v mezinárodních vztazích tak vystupuje jejich třídně ideologický aspekt.

Předkládaná kniha si klade za cíl prozkoumat vzrůst úlohy tohoto ideologického faktoru v životě dnešního světa, ve vnitřní i v zahraniční politice států, a to v závislosti na změnách vzájemného poměru sil mezi kapitalismem a socialismem, mezi dělnickou třídou a buržoazií; analyzovat vztah tohoto procesu k rozvoji vědeckotechnické revoluce a

státně monopolistického kapitalismu; ukázat na tomto základě vývoj forem a metod buržoazní a revizionistické propagandy, kterým prošla v posledních desetiletích. Již v podtitulku knihy vyplývá, že práce nerozebírá vztah ideologie a politiky v obecně filozofické rovině, nýbrž konkrétně pojednává o ideologii a politice antikomunismu.

Hned úvodem autor upozorňuje, že imperialismus vyhlásil třídní válku sovětskému zřízení již při jeho zrodu. Po druhé světové válce se „psychologická válka“ proti socialistickému společenství, národně osvoboditelskému hnutí i progresivním silám v samotných kapitalistických zemích stala neodmyslitelnou součástí státní činnosti imperialistických mocností. Její zahraniční orientace má charakter a význam „čtvrté sféry“ zahraniční politiky, která se připojuje k diplomatické, vojenské a ekonomické sféře. Imperialistický tábor v čele se Spojenými státy americkými klade na zahraničně politickou propagandu dosud nevidaný důraz. Formuje mohutný aparát ideologického boje, věnuje velkou pozornost rozpracování jeho nejvhodnějších forem a metod. Díky úsilí západních států se vytváří gigantická propagandistická mašinérie, využívající všech moderních prostředků ideologického působení.

V. V. Kortunov pak nastiňuje organizační strukturu ideologického a propagandistického aparátu imperialistických zemí. Opírá se přitom většinou o jiné sovětské práce z této oblasti, jako jsou například: *Ideologičeskaja dejatel'nost' sovremennogo imperialističeskogo gosudarstva* (Moskva 1972), G. A. Arbatov, *Ideologičeskaja borba v sovremennych meždunarodnyh otnoženijach* (Moskva 1970), P. Lajnbardžev, *Psychologičeskaja vojna* (Moskva 1962) a jiné.

Nejzávažnější část práce tvoří rozbor složité evoluce antikomunismu. Autor zdůrazňuje, že v průběhu svého vývoje, od vzniku masového dělnického hnutí a vzniku marxismu až do naší doby, v každé nové etapě osvoboditelského boje antikomunismus mnohokrát změnil svou tvář. Jednou vystupuje ve formě antimarxismu, jindy antibolševismu, jindy zase antisověťismu nebo využívá všechny tyto a ještě různé jiné formy se snahou vždy zachytit náladu daného okamžiku a přizpůsobit se měnícím se podmínkám. Avšak takovéto mimikry představuje současně sílu, i slabost antikomunismu. Na jedné straně umožňuje neustále měnit ochranné zbarvení, jít současně s dobou a imponovat nejrůznějším, časem svrchovaně protikladným zájmům těch či oněch společenských sil. Na druhé straně však odhaluje nedůslednost a konečnou duchovní prázdnotu. V posledních desetiletích prošla taktika antikomunismu podstatným a velmi poučným vývojem. Kortunov jej člení takto:

1. první etapa všeobecné krize kapitalismu,
2. období studené války,
3. šedesátá léta,
4. sedmdesátá léta.

1. V prvních dobách, kdy se organizované dělnické hnutí teprve rodilo a marxismus teprve získával nepokrokovější pracující, se antikomunismus snažil zbavit se marxismu, zahrnout komunistické učení a nestavěl proti němu žádnou alternativu kromě buržoazního zřízení. Po vítězství Velkého října se celý dřívější systém jeho důkazů namířených proti marxismu zřítíl. Jestliže dříve antikomunisté mohli vycházet ve své argumentaci v základě z apologetiky kapitalismu jako jediné možnosti společenského zřízení, pak nyní již sám fakt vzniku nové společnosti je této pozice zbavil. Hlavním obsahem antikomunismu se od tohoto okamžiku stal antisovětiismus.

Oblíbené verze antikomunistické propagandy v prvních letech sovětské moci vyjadřovala hesla: „světové komunistické spiknutí“, „podvratnická činnost rudých“, „hrozba světové revoluce“ atd. Současně však, uznávajíc nedostatečnost pouze negativního stanoviska ve vztahu k Říjnu, buržoazní ekonomové, filozofové a sociologové se snažili rozšiřovat názory, jako by postupná sociální revoluce probíhala i v jádru kapitalismu samého, jako by buržoazní společnost, a nikoli socialismus, vypěstovala podstatu revolučních změn ve prospěch pracujících. Objevil se mýtus o „korporativním kapitalismu“, reformistický „institutionalismus“ a jiné koncepce „zlepšování“ buržoazní společnosti. V té době byly nejrozšířenější ideje anglického ekonoma J. Keynesa, který se snažil dokázat, že obtížné jevy kapitalismu je možno překonat cestou státní monopolistické regulace. Antikomunismus se tak začal vyvíjet s ohledem na reálné změny ve světě.

Ve třicátých až čtyřicátých letech se postupně začaly rýsovat základní směry souběžného antikomunismu: diskreditace socialismu z jakoby objektivních pozic jakýchsi „obecně lidských hodnot“, obhajoba kapitalismu pod heslem jeho „transformace“, snaha utišit třídní boj demagogickými výzvami k „třídnímu partnerství“, pokusy setřít základní rozdíl mezi kapitalismem a socialismem. Avšak plného rozvoje dosáhly tyto koncepce značně později.

2. Po druhé světové válce se ideologický boj proti komunismu, orientovaný do té doby především na oblast ekonomickou, politickou a vojenskou přeměnil v samostatnou frontu, která získávala stále větší význam. Hledaly se ideologické koncepce, které by mohly do jisté míry odpovídat novým podmínkám a sloužit jako propagandistická podpora mnohokrát se měnících vojenskostrategických doktrín imperialismu — „preventivní války“ (1945–1948), „zadržování“ (1948 až 1953), „zatlačování“ komunismu (1953–1957), „omezených válek“ (1957 až 1960), „pružné reakce“ — které se zrodily v období studené války. „Trumanova doktrína“, „Marshallův plán“, politika „zadržování“ a později „osvobození“, které byly ve vojenské oblasti podporovány doktrínou „hromadné odvety“, tj. vojenského napadení, byly základními instrumenty impe-

rialistického kursu „studené války“. Vzrůstající vojenská a ekonomická síla sovětského státu však způsobily, že iluze imperialismu o možnosti uplatňovat vůči Sovětskému svazu politiku „z pozice síly“ rok od roku postupně klesaly a uvedené doktríny ztrácely svůj *raison d'être*. Nakonec byla vládnoucí špička imperialismu nucena odložit je do archivu. Zcela zřetelně je tento přelom patrný uprostřed padesátých let a v jejich druhé polovině.

Frontální útok proti idejím socialismu nahradil antikomunismus kritikou jeho jednotlivých stránek. Předmětem jeho výpadů byla zejména sféra politické organizace a ostatních oblastí nadstavbového uspořádání. Současně se v padesátých letech výrazně zformovaly buržoazně reformistické „teoretické“ platformy, na jejichž bázi se antikomunismus snažil rozvinout protiofenzívu vůči marxisticko-leninskému učení a praxi vědeckého komunismu (koncepce „smíšené ekonomiky“, „lidového kapitalismu“ apod.).

3. Koncem padesátých a počátkem šedesátých let byla taktika antikomunismu podrobena podstatné revizi. Stratégové imperialismu začali hledat pružnější metody pro dosažení svých cílů. Od demonstrativně výbojné doktríny „hromadné odvety“ přešli k doktríně „pružné reakce“, od ekonomické a politické diskreditace socialistických zemí k taktice „stavění mostů“, od přímého potlačování osvobozenického a demokratického boje pracujících k rafinovanému sociálnímu a politickému manévrování.

Pod vlivem rozvoje vědy a techniky začaly imperialistické státy stimulovat ekonomický růst a vědeckotechnický pokrok v tak širokých měřítcích, jakých do té doby historie buržoazní společnosti neznala. Proto je přirozené, že hlavním ideologickým polem střetů, kde antikomunismus a jeho revizionističtí přísluhovači útočili proti marxismu, se stala v první řadě oblast sociálně politických důsledků vědeckotechnické revoluce. Obecná snaha zpochybnit marxismus-leninismus byla buržoazními ideologiemi konkretizována ve formě nejrůznějších a nespočetných koncepcí „industriální společnosti“, „konvergence“ dvou systémů, „deideologizace“ společenských vztahů. Je reprezentována celým spektrem buržoazního a reformistického myšlení šedesátých let. Na trhu idejí se objevily desítky vědecky vypadajících konstrukcí typu teorií „stadií ekonomického růstu“ W. Rostowa, „nového industriálního státu“ J. Galbraitha, „jediného industriálního světa“ R. Arona, „konvergence“ socialismu a kapitalismu J. Ellula, J. Tinbergena, „konce ideologie“ D. Bella, S. Lipseta, E. Shilse, Z. Brzezinského atd. Tyto verze tradiční podpory a rozvíjení pravicovní sociální demokracie a v podstatě tentýž moment využívají ke svým útokům na marxismus-leninismus i revizionisté R. Garaudy, E. Fischer, F. Marek, H. Lefebvre, A. Larsen, R. Havemann a O. Šik. Konečně v téže směru rozvíjejí argumentaci proti marxismu-leninismu i teoretikové „levicové-

ho“ extremismu od H. Marcuseho až po neotrockisty.

V práci jsou nejen specifikována, ale i analyzována uvedená teoretická východiska antikomunismu v šedesátých letech: utopie „technologického determinismu“, legenda o „sblížení“ kapitalismu a socialismu, mýtus o „odumírání ideologií“ i antirevoluční koncepce oživených oportunistických proudů a směrů nejrůznějšího druhu jak pravicového, tak levicového typu. V této souvislosti jsou charakterizovány i některé zvláštnosti soudobého oportunismu, reflektující danou etapu ideologického boje:

a) Antisovětská orientace všech oportunistických koncepcí je výraznější a jasnější než kdykoli předtím.

b) Většinou verzí oportunismu je společná buržoazně nacionalistická platforma, rozhod s proletářským internacionalismem jako hlavní bod opuštění teorie a praxe vědeckého komunismu.

c) Dochází k faktickému sjednocení pravicového i levicového oportunismu.

Pozornost je pak věnována zejména iluzi a realitě politiky „stavění mostů“. Rozbor politiky „stavění mostů“ může být pro československého čtenáře obzvláště přitažlivý, neboť tato nová taktika imperialismu, jež se objevila po krachu pokusů organizovat kontrarevoluční akce v Berlíně (1953) a znovunastolit buržoazní poměry v Maďarsku (1956), byla jedním z hlavních faktorů při přípravě tzv. „tiché kontrarevoluce“ v Československu. Pro přípravu této kontrarevoluce byly reakcí širou využívány všechny komponenty politiky „stavění mostů“ — revize marxisticko-leninské teorie pod libivým heslem jejího dalšího „rozvoje“, podkopávání diktatury proletariátu a vedoucí úlohy komunistické strany pod heslem „demokratizace“, zřeknutí se proletářského internacionalismu a zdůrazňování národních zájmů. Propagandistické centrály počítaly a stále počítají s ideologickou „erozí“ socialistické společnosti zevnitř. Zahraničně politické události posledních let a prohlubující se krize kapitalistického světa však zbavily ideology antikomunismu mnohých iluzí. Kromě toho rozvoj vědeckotechnického pokroku, o nějž se opírají, je za kapitalismu stále hůře říditelný jak pokud jde o nepříznivé vliv techniky na přírodu, tak pokud jde o sociální důsledky, a konečně i o důsledky politické a vojenské.

4. Počátkem sedmdesátých let se antikomunismus projevuje jako velmi různorodý jev. Shromažďuje vše, co je antisovětské a antimarxistické — od otevřené reakce až po pseudoradikalismus, od pravicových sociálních demokratů až po levičáky, včetně buržoazních nacionalistů a čínských sociálšovinistů.

V poslední době se na Západě objevil nový termín „reideologizace“, odrážející snahu ideologů imperialismu najít aktivnější pozici při obhajobě buržoazních zřízení. Ozývají se výzvy ke zřeknutí se „liberálních“ ideologických koncepcí typu „jednotné industriální společ-

nosti“, „konvergence“ dvou systémů, výzvy zrevidovat taktiku „smířlivého postoje k socialismu a vrátit se k metodám studené války. Pozice ideologů pravicového křídla imperialismu je podle V. V. Kortunova vyjádřena v pracích, jejichž autory jsou B. Wolfe, Z. Brzezinski, E. Toffler, J. F. Revel aj.

Obecný tón buržoazní společenské vědy se znatelně mění. Od hraného optimismu přecházejí učení mužové Západu k náladám skepse a beznaděje. D. Bell dochází k závěru, že naděje na určitý druh racionalnosti nenávratně mizí, Galbraith hodnotí buržoazní společnost jako iracionální (s. 236 a 239).

Buržoazní ideologové nejrůznějších směrů se shodují v tom, že jedním z nejdůležitějších, ne-li vůbec nejdůležitějším, ideově politickým argumentem v budoucnosti musí být sázka na nacionalismus. Mimořádně důležitou úlohu sehraává pravicový oportunismus. Jeho zrada marxismu se prolíná s odmítnutím reálného socialismu. Přitom však všechny pokusy postavit proti reálnému socialismu nespočetné „modely“ odhalují faktické spojení oportunismu s buržoazním nacionalismem, s idejemi „polycentrismu“. Nálepky „polycentrismu“ využívají buržoazní propagandisté i v kapitalistických zemích. Zde se totiž buržoazní nacionalismus nejčastěji ze všeho setkává s kosmopolitickými idejemi „atlantismu“, „evropeismu“ nebo jinými podobnými výmysly, které hrubě deformují skutečný charakter národnostní otázky.

* * *

Přes zmírňování mezinárodního napětí stále existují ve světě síly, které vystupují v duchu studené války proti mezinárodnímu sblížení, vystupují s programem růstu válečných příprav a rozdmýchávání válečného nebezpečí. Je nutno tyto síly neustále odhalovat, klást odpor jejich pokusům o deformaci veřejného světového mínění, o vnesení nedůvěry a nepřátelství mezi národy a o využívání zmírňování napětí k podvrtné činnosti proti socialismu.

Recenzovaná kniha dokazuje, že komunistická ideologie, i když připouští širokou škálu různých přístupů, metod a forem duchovního života, je vždy jednotným světovým názorem. Naproti tomu buržoazní ideologie vždy byla a zůstane eklektickým konglomerátem nejrůznějších ideových koncepcí, nejčastěji zamířených tak či onak proti pracujícím masám, a nemůže být jednotná.

Hlavní význam a přínos práce V. V. Kortunova spočívá v tom, že komplexně ukazuje vzrůstající význam ideologie ve vnitřní i zahraniční politice jednotlivých států, v celém životě dnešní společnosti. V podmínkách mírové koexistence států s rozdílným společenským zřízením se ideologický boj totiž stává hlavní formou mezinárodního třídního boje. Kniha také názorně dokládá historický vývoj a přeměny různých odrůd antikomunistického tažení. V dnešní době, charakterizované prohloubením krizových jevů kapitalistického hospodářství, je zvláště důležité si uvědomit, že bezvýchodnost kapitalismu se projevuje

stále více v nedostatku vlastních pozitivních koncepcí, nedostatku nahrazovaném útočnou orientáciou proti zemím reálného socializmu, predovšetkým proti Sovietskému svazu. Tento nedostatok sa má nyní kamuflovať tzv. bojom za ochranu ľudských práv a vyzdvihovaním „polycentrizmu“ v medzinárodnom komunistickom hnutí.

Základní sociálne politické procesy našej epochy – upevnenie svetovej socialistickej sústavy, vzrústajúca sila a politická autorita medzinárodnej dělnickej triedy, stále jasnejšie chápanie jej jeho historického poslania masami pracujúcich – určujú nevídanou šíru nástupu marxisticko-leninských idejí, a tým ovšem i ostrosť ideologických bojů súčasnosti.

Viliam Horňák

V. A. Jadov: Sociologický výskum – metodológia, program, metódy

Bratislava, Pravda 1977.

V nakladateľstve Pravda vyšla publikácia jedného z najvýznamnejších sovietskych sociológov, leningradského vedca a pedagóga V. A. Jadova. Kniha sa dostáva k nášmu čitateľovi päť rokov po jej vydaní v ZSSR.

V tomto období sa u nás objavilo niekoľko pôvodných sociologických prác i zahraničných titulov. Avšak ani táto skutočnosť neuberá recenzovanej práci na význame a dôležitosti, pretože autor sa zaoberá zložitými a náročnými problémami, o ktorých sa doposiaľ vedú diskusie.

Jadov kladie dôraz na metodológiu sociologických výskumov. V tejto súvislosti rozpracováva a vysvetľuje mnohé otázky. Ďalej sa zameriava na vybrané problémy sociologickej teórie i na niektoré metodické postupy v našej literatúre menej rozpracované. Využíva rozsiahly materiál získaný sovietskymi sociológmi, kriticky a tvorivo čerpá z poznatkov buržoáznej sociológie.

Štruktúra práce je charakteristická vstupmi k jednotlivým problémom, v ktorých sú vymedzené základné pojmy a v ďalšom je ich obsah rozvinutý. Cenná je skutočnosť, že jednotlivé kapitoly sú úzko späté navzájom z hľadiska marxistickej gnozeológie.

V prvej kapitole autor vychádza z nevyhnutnosti ujasniť si predmet marxistickej sociológie a rozlíšiť rôzne úrovne sociologického zobecnenia. Rozvíja princíp konkrétneho, historického a materialistického prístupu pri analýze hromadných sociálnych javov a dospieva k záveru, že ďalší rozvoj marxistickej sociologickej teórie úzko súvisí s výstavbou špeciálnych sociologických teórií. Ukazuje, že závislosť vývoja marxistickej sociológie spočíva v konkrétnom chápaní mechanizmu sociálnych vzťahov.

Ako je známe, základom každej teórie je rozsiahla oblasť faktických poznatkov. Aký charakter má faktický poznatok – sociálny

fakt – v sociológii, do akej miery je pravdivý a hodnotový, to analyzuje autor v pokračovaní kapitoly. Uvedené sú pritom podnetné Leninove poznámky o dialektickej definícii pojmu v súvislosti s pravidlami sociálneho výskumu. Je podčiarknuté, že svetový názor badateľa sa významne začleňuje do tkaniva výskumných procedúr a popisovania faktov. Podľa autora „sociálny fakt“ vedecky opisuje a zovšeobecňuje hromadné sociálne udalosti, má hodnotu sociálno-štatistického faktu, a pretože je opísaný pojmovým aparátom sociologickej teórie, je možné hovoriť o sociologickom fakte.

Ďalšia časť kapitoly je orientovaná na objasnenie pojmu metodológia a jej rôznych aspektov. Pre Jadova je metodológia „logikou vedeckého bádania alebo stratégiou postupov vedeckého výskumu“ (s. 35).

Autor zdôrazňuje spätosť heuristickej funkcie metodológie s predmetnou oblasťou skúmania a upozorňuje, že pozitivisti oddeľujú sféru metodológie od predmetnej časti teórie. Zovšeobecňuje konkrétne príklady a dospieva k rozdeleniu metodológie na:

- metodológiu všeobecnej sociologickej teórie,
- metodológiu sociologického prieskumu,
- špeciálnu metodológiu sociologického výskumu.

Uvedené rozdelenie je pozoruhodné a veľmi podnetné.

V závere kapitoly upozorňuje na terminologickú nejednotnosť pri pomenovaní jednotlivých postupov v sociologickom výskume a na skutočnosť, že podiel postupov výskumnej práce, charakteristických pre sociológa, nie je veľký, pretože využíva mnohé všeobecné metódy a spoločné postupy s inými sociálnymi bádateľmi.

To, čo tvorí špecifickosť, súvisí so špeciálnou predmetovou oblasťou sociológie, so spoločenskými javmi. Jadov sa preto zaoberá metódami, technikou a procedúrami, vytvárajúcimi súhrn operácií s empirickými údajmi o hromadných sociálnych procesoch.

Druhá kapitola začína podrobným rozborom jednotlivých krokov programu, ktoré musí výskumník realizovať. Je prirodzené, že táto kapitola má výrazne didaktický charakter. Kľúčový význam pre celú kapitolu má myšlienka o gnozeologickej a predmetovej stránke problému. Obe roviny sa premietajú do objektu výskumu, ktorý obsahuje sociálne protirečenie a predmetu skúmania vymedzujúceho významné vlastnosti, stránky, zvláštnosti objektu. Za podstatné pre kvalitnú interpretáciu považuje autor vyčlenenie kľúčových pojmov, vyjadrujúcich uzlové body skúmaného problému, a ich empirickú interpretáciu. Celý tento proces by sa mal opierať o viac-menej systematické predstavy o predmete výskumu ako celku.

Interpretácia veľmi úzko súvisí aj s ďalším problémom, s formuláciou a uplatňovaním hypotéz. Súhlasím s názorom autora, podľa ktorého prítomnosť alebo neprítomnosť hy-